

Luoteis-Venäjän alueiden rakennemuutos talousseurannan kohteena

RIITTA KOSONEN

Venäjän ja Baltian keskus, Helsingin kauppakorkeakoulu¹

Suomen lähialueet Venäjällä ulottuvat pohjoisen perukoilta Baltian maiden rajoille. Suomen lähi-alueyhteistyössä pyritään kehittämään taloudellisen yhteistyön edellytyksiä Suomen ja lähialueiden välillä sekä tukemaan sosialismin romahduksen jälkeeseen käynnistyneitä hallinnollisia ja taloudellisia uudistuksia. Pullonkaulana yhteistyön kehittämisessä on ollut luotettavan, säännöllisen, ajankohtaisen ja vertailukelpoisen tiedon saatavuus lähialueiden talouden kehityksestä. Tätä puutetta on lievitetty joulukuusta 2000 lähtien ulkoasiainministeriön lähialuevaroin rahoitetun Luoteis-Venäjän talousseurantahankkeen avulla. Hankkeeseen osallistuu viisi suomalaista ja viisi venäläistä tutkimuslaitosta, jotka tuottavat kaksi kertaa vuodessa englannin- ja venäjänkieliset raportit kuuden Luoteis-Venäjän alueen kehityksestä. Kevästä 2003 lähtien raportit on julkaistu myös suomeksi. Näissä Internetissä julkaistuissa raporteissa (Economic monitoring... 2003) seurataan Pietarin kaupungin, Karjalan tasavallan sekä Leningradin, Murmanskin, Kaliningradin ja Novgorodin alueiden taloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä.

Tässä katsauksessa esittelen ensin talousseurantahanketta ja siinä tuotettujen raporttien sisältöä. Tämän jälkeen arvioin hankkeen raporttien pohjalta Luoteis-Venäjän alueiden rakennemuutosta ja sen alueellisia vaikutuksia. Mikäli viittauksin ei toisin osoiteta, katsauksen luvut ja tiedot perustuvat kyseisiin raporteihin. Lisäksi olen täydentänyt katsausta muilla aihetta käsittelevillä tutkimuksilla ja raporttien laadintaan osallistuneiden venäläisten tutkijoiden haastatteluilta. Lopuksi hahmotellen Luoteis-Venäjän alueiden taluskehityksen tutkimuksen lähiajan haasteita.

Säännöllistä ja vertailukelpoista talousseurantaa

Luoteis-Venäjän talousseurantahankkeen alue-
raportit tuotetaan pareittain siten, että kustakin alueesta vastaa suomalainen tutkimuslaitos yhdessä paikallisten tutkijoiden kanssa. Murmanskin alueen raporteista vastaavat Lapin yliopiston

taloustieteiden ja matkailun laitos ja Kuolan tiedekeskuksen taloustieteen instituutti. Karjalan tasavallan raporteja laativat Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitos ja Karjalan tiedekeskuksen taloustieteen instituutti. Pietarin raporteista vastaavat Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ja pietarilainen Solid Invest, Kaliningradin raporteista Turun kauppakorkeakoulun Pan-Eurooppa instituutti ja Kaliningradin aluekehityksen yksikkö. Novgorodin alueen raportit tuottaa Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitos. Koko hanketta koordinoi Helsingin kauppakorkeakoulun Venäjän ja Baltian keskus, joka tuottaa Pietarin valtionyliopiston taloustieteen tiedekunnan kanssa Leningradin alueen raportit.

Alueelliset raportit ja niiden yhteenvedot tarjoavat peruskuvauksen tuotannon ja kulutuksen alueellisista trendeistä. Jokaiselta alueelta esitellään teollisuustuotannon kehitystä ja rakennetta, inflaatiota sekä vähittäiskaupan ja investointien kehitystä. Lisäksi, aineiston saatavuudesta riippuen, käydään läpi ulkomaankaupan ja ulkomaisten investointien tilannetta, yrityssektorin kehitystä, rahoitusta ja maatalouden muutoksia. Raporttien yhdenmukaisuudesta tingitään sen verran, että alueiden erityispiirteet pääsevät oikeuksiinsa. Raporteissa arvioidaan myös alueiden sosiaalista tilannetta ja julkista sektoria seuraamalla konsolidoidun budjetin muutoksia, keskipalkkoja ja käytettävissä olevan rahan määrää sekä työttömyystilannetta. Raporttien lopussa on lyhyt ”mielipideosio”, jossa arvioidaan jotakin yhteisesti kiinnostavaa teemaa, kuten työmarkkinoiden kehitystä, ympäristön tilaa tai alueiden välisiä suhteita ja kansainvälistä suuntautumista sekä alueiden roolia maailmantaloudessa. Tällaisten lauseiden otsikoiden alla nostetaan esille alueilla tärkeitä ilmiöitä.

Venäjällä julkaistujen tilastojen laatu herättää usein epäilyjä. Esimerkiksi talouden epävirallisen sektorin suuri osuus ei välttämättä näy tilastoissa (ks. Kosonen & Rautava 2002). Osa toimivista yrityksistä puuttuu rekistereistä eikä osa rekisteröidyistä yrityksistä toimi. Työttömyystilastoja vääristää piilevä työttömyys, kuten osa-aikatyö ja lyhennetyt työpäivät. Työttömyystilastojen kyky

¹<riitta.kosonen@hkkk.fi>

hahmottaa vajaan työllistyvyyden tilannetta on heikko. Esittelemässäni hankkeessa tiedot kerätään Venäjän valtion tilastokomitean alueellisista tilastoista, joissa on jossain määrin otettu huomioon myös epävirallinen tuotanto (Suomen Pankin Idäntalouksien tutkimusyksikön arvion mukaan sen osuus on noin 20–25 %). Lisäksi säännöllisen raportoinnin ja alueiden välisen vertailukelpoisuuden kehittämisen kautta hankkeessa pystytään seuraamaan todellisia trendejä. Raporttien luotettavuutta lisää myös hankkeen analyttinen ote. Tilastolukujen takaa etsitään syitä ja seurauksia, kuten yksittäisten yritysten ulkomaankaupan sopimuksia tai aluehallinnon poliittisia ja byrokraattisia toimenpiteitä. Juuri tässä paikallistuntemuksen saamisessa mukaan hankkeeseen piilee suomalais-venäläisen yhteistyön vahvuus. Tuloksena ovat enemmänkin aluekohtaiset analyysit kuin tilastokooste.

Luoteis-Venäjän alueiden rakennemuutos

Taloussuodistuksiin saakka Luoteis-Venäjän taloutta pyörittivät suunnitelmatalous ja valtion tilaukset, mutta 1990-luvulla se koki mittavan rakennemuutoksen. Muutokseen pakottivat keskitetyn taloussuunnittelun romahtaminen ja Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991. Tuolloin alueilla toimineiden tuotantolaitosten kontaktit alihankkijoihin ja loppukäyttäjien katkesivat ja markkinat avautuivat kilpailulle. Esimerkiksi Pietarissa sosialismin aikana vahvat sotateollisuutta palvelleet koneenrakennus- ja elektroniikkateollisuus ovat menettäneet osuuttaan voimakkaasti kasvavalle elintarviketuotannolle (ks. Helanterä 1997). Myös kaupungin tekstiiliteollisuus on romahtanut. Leningradin alueen koneenrakennus on yhä voimissaan, mutta sen kehitys on viime vuosina vaihdellut rajusti. Vuoteen 1999 saakka koneenrakennus taantui, mutta pian tämän jälkeen uudet investoinnit alkoivat nopeasti kehittää sektoria. Heilahtelut johtuvat vaihteluista uusien alan yritysten perustamisessa (Lisitsyn 2003). Novgorodin vahva koneenrakennustuotanto on väistynyt kemian teollisuuden, puunjalostuksen ja elintarvikkeiden tieltä (ks. Solanko & Tekoniemi 1999; Sutherland ym. 2000; Zimin(e) & Bradshaw 1999, 2002).

Rajun rakennemuutoksen seurauksena alueet vaipuivat 1990-luvun puolivälissä Venäjän keskimääräistä tasoa syvempään talouskriisiin. Parhaiten Venäjällä ovat pärjänneet erityisesti öljyalueet (kuten Tjumen) ja Moskova. Vanhat talouden rakenteet eivät Luoteis-Venäjällä enää markkinatalouden oloissa kyenneet takaamaan vakaata talouden kehitystä. Teollisuus ei ollut kilpailukyinen eikä kilpailukykyä investointien niuk-

kuuden vuoksi saatu nostettua. Investointeja jarruttivat taloussuodistusten alkuvuosien suuri epävarmuus, korkea inflaatio, pääomapako Venäjältä sekä kotimaisen kysynnän alhainen taso. Esimerkiksi Luoteis-Venäjällä suhteellisen nopeasti jaloilleen päässeen Pietarin teollisuustuotannon taso on vain noin puolet 1990-luvun taloussuodistuksia edeltäneestä tasosta.

Alueet ovat kuitenkin vähitellen toipumassa romahduksesta. Kaiken kaikkiaan Luoteis-Venäjän teollisuustuotanto on myötäillyt Venäjän yleistä kehitystä. Kasvu on ollut nopeaa vuoden 1998 kriisin jälkeen, vaikka hidastuikin vuonna 2001. Vuonna 2002 Luoteis-Venäjän teollisuustuotanto kasvoi yli 16,4 prosenttia, mikä on huomattavasti enemmän kuin Venäjällä keskimäärin (3,7 %). Pietarissa investointeja on kasvattanut myös kaupungin valmistautuminen 300-vuotisjuhliinsa. Juhlavuosi näkyy muun muassa teiden ja rakennusten mittavina korjauksina. Presidentti Vladimir Putinin henkilökohtaisen kiinnostuksen osoituksena yli 15 prosenttia juhlavuoden investoinneista rahoitetaan federaation budjetista (Filippov 2003). Karjalassa investointien kasvu johtuu puolestaan suurelta osin julkisin varoin toteutetuista tienrakennushankkeista. Lokakuun Rautatiet -yhtiö sijoittaa Suomen ja Pohjois-Venäjän (kuten Arkangelin ja Komin) yhdistävien rautateiden kunnostukseen (Zimine 2003). Leningradin alueella investoidaan teollisuuslaitoksiin. Luoteis-Venäjän talous kehittyi pitkälti sosialismin aikana luodun fyysisen ja henkisen pääoman pohjalta, mutta nyt sen kehitystä ohjaavat osallistuminen kansainväliseen talouteen ja muun muassa ruplan devalvaation vauhdittama kotimainen kysyntä.

Kuten koko Venäjällä, palvelujen osuus on kasvanut maan luoteisosissakin. Kehitys on selkeintä Pietarissa, jossa palvelujen osuus bruttokansantuotteesta on noussut lähes 60 prosenttiin. Palvelusektori kasvaakin Pietarissa nopeammin kuin Venäjällä keskimäärin. Kaupungissa uusia yrityksiä perustetaan erityisesti vähittäiskauppaan, ravitsemuspalveluihin ja tietoliikennesektorille. Myös työllistäjänä palvelut kasvattavat osuuttaan etenkin vähittäiskaupassa, ravitsemuspalveluissa ja kuljetussektorilla. Väestön ostovoiman parantumisen ja kulutustottumusten kehittyessä palveluiden oletetaan kasvavan entisestään ja ne houkuttelevat ulkomaisia sijoituksia. Esimerkiksi Kaliningradissa nämä ovat kohdistuneet erityisesti kauppaan ja ravitsemuspalveluihin liittyviin toimiin. Vuonna 2002 vajaat 40 prosenttia alueelle virranneista ulkomaisista investoinneista kohdistettiin näille toimialoille. Vähittäiskauppa on tällä hetkellä Venäjän taloudessa nopeasti kasvava sektori. Luoteis-Venäjällä kaupan kasvuvauhti

myötäilee käytävissä olevien tulojen ja eläkkeiden kehitystä. Novgorodissa vähittäiskauppa saavutti vuoden 1998 kriisiä edeltäneen tason vuoden 2002 alussa. Kaupan alalla suuri osa toiminnasta on epävirallista. Kaliningradissa, jossa väestön vuosikulutus ylittää vuotuiset tulot, epävirallista sektoria edustavat esimerkiksi veroja kiertävät yritykset, (muun muassa meripihkan) salakuljetus, huumausainekauppa, prostituutio ja laiton asekauppa (Usanov 2003).

Kuljetussektorin kehitystä vauhdittavat raaka-aineiden kuljetukset. Karjalan kuljetusreitit yhdistävät toisiinsa yhtäältä runsaiden luonnonvarojen Murmanskin alueen ja Venäjän Euroopan-puoleiset tuotantoalueet, toisaalta luoteiset puunvientialueet ja niiden länsieurooppalaiset asiakkaat. Leningradin läänissä kuljetuksia kasvattavat miljoonakaupunki Pietarin läheisyys sekä kansallisesti ja kansainvälisestikin merkittävä Primorskin (entinen Koivisto) öljysatama-hanke, jolla Venäjä on pyrkinyt korvaamaan Baltian maiden itsenäistyessä menettämänsä satamat. Venäjä ei ole halunnut jäädä riippuvaiseksi Baltian maiden satamista ja niiden korkeista kuljetuskustannuksista, joten se on käynnistänyt *Baltic pipeline* -hankkeen, jonka turvin öljy kuljetetaan maailmalle Suomenlahden kautta. Hankkeen käynnistäminen on kasvattanut kuljetuksia Leningradin alueella. Viimeinen öljylasti Venäjältä Latvian Ventspilsin kautta maailmalle vietäväksi lähti joulukuussa 2002. Kuljetuspotentiaalin täyttämistä Pietarissa jarruttaa infrastruktuurin huono kunto. Talousuudistusten aikana korjausinvestoinnit on kohdistettu erityisesti historiallisen keskustan korjauksiin, joten esimerkiksi Pietarin sataman mahdollisuuksia ei hyödynnetä täydellä teholla. Myös koordinaatio eri kuljetusvälineiden välillä on olematonta (Dudarev & Suni 2002).

Kasvu klustereissa

Viime vuosikymmenen rakennemuutokseen sopeutuminen on paljastanut Suomen lähialueiden markkinataloudessa elinkelpoiset klusterit (Dudarev ym. 2002). Raaka-aineisiin perustuvia vientiklustereita ovat energia-, metallinjalostus- ja metsäklusteri. Ruplan devalvaation vauhdittama elintarvikeklusteri kasvaa nopeasti, samoin informaatioteknologia, jonka keskus Luoteis-Venäjällä on Pietari. Venäjän tietoliikenneverkot länteen kulkevat Pietarin kautta. Muita ryhmittymiä kaupunkiin on kehittynyt matkailun, kuljetusten, tekstiiliteollisuuden, laivanrakennuksen ja optiikan ympärille. Näistä sosiaalismin ajalta periytyvistä klustereista suurimmissa vaikeuksissa on optinen teollisuus. Laivateollisuutta Pietarissa kannattelevat Severnajan ja Baltiiskin

telakat ("Severo-Zapad-150"... 2002). Klustereiden kasvaessa ja elintason parantuessa kehittyvät myös niiden seurannaiselinkeinot, kuten kuljetukset ja rakentaminen.

Elintarvikeiteollisuudesta on Pietarissa, Leningradin alueella ja Kaliningradin alueella tullut tärkein tuotannonala. Siihen luetaan Venäjällä myös panimo- ja tupakkateollisuus, joiden osuutta ei tilastoissa erotella "muista" elintarvikkeista. Pietarissa elintarvikeiteollisuus kattaa jo lähes 35 prosenttia teollisuustuotannosta. Novgorodin alueella ja Karjalan tasavallassa elintarvikeiteollisuus tulee kakkosena heti lannoitetuotannon (Novgorod) ja sellu- ja paperiteollisuuden (Karjala) jälkeen. Elintarvikeklusteria on kasvattanut voimakkaasti vuoden 1998 devalvaatio. Se nosti tuontielintarvikkeiden hintoja ja ohjasi kulutusta kotimaiseen tuotantoon. Venäläiset kuluttajat ovat myös alkaneet uudelleen suosia tuttuja tuotteita. Pietarista on vähitellen muodostumassa Venäjän elintarvikeiteotannon keskus. Alalla on lukuisia menestystarinoita, kuten Baltic Beverages Holdingin Baltika-panimo (ks. Dudarev & Suni 2002) ja Unileverin teenpakkaamo. Pietarin viisi suurinta elintarvikeiteollisuuden yritystä edustavat joko panimotai tupakkateollisuutta. Kymmenen suurimman yrityksen joukkoon sisältyvät myös leipomo, makeistehdas ja meijeri (Rejting... 2002). Pietarin elintarvikeiteollisuus palvelee selvästi kaupunkia laajempaa aluetta, mistä tupakka- ja panimoteollisuus ovat esimerkkejä. Muun muassa liikenneyhteyksiensä vuoksi kaupunki on otollinen sijoituspaikka tuontiraaka-ainetta käyttävälle elintarvikeiteollisuudelle.

Pietarin elintarvikeiteollisuus on vauhdittanut myös ympäröivän Leningradin alueen maataloutta, sillä suurkaupungissa on kysyntää sen tuotteille. Leningradin alueella on esimerkiksi hyvin suuria siipikarjankasvattamoja. Maatalous on tärkeä sektori myös Novgorodin alueella. Elintarvikeiteotanto on hyvä esimerkki toimialasta, jolla kasvava paikallinen kysyntä ja pieni investointitarve kannustavat tuontia korvaavaan tuotantoon. Toinen tällainen ala on huonekaluteollisuus, johon Luoteis-Venäjällä on erikoistunut Kaliningrad. Siitä onkin elintarvike- ja puunjalostuksen avulla tulossa selkeä tuontia korvaavan tuotannon alue.

Luoteis-Venäjän elintarvikeiteollisuus on lähentynyt nousuun laajalla rintamalla, mutta Leningradin alueen elintarvike- ja nautintoaineteollisuuden kärki on kapea. Sen muodostavat Philip Morris Izhora -tupakkatehdas ja Craft Foodsin Lomonosovin kahvinpakkaamo. Myös Pietarissa, Novgorodissa ja Kaliningradissa ulkomaiset sijoitukset kohdistuvat usein elintarvikeiteotantoon. Karjalan elintarvikeiteollisuus on pienten ja

keskisuurten yritysten käsissä ja sitä ovat kasvataneet moskovaalaisten investoinnit lihanjalostukseen. Murmanskissa ala nojautuu kalanjalostukseen, joka on vaikeuksissa ulkomaisista sijoituksista huolimatta. Investoinnit ovat muodoltaan lainoja eivätkä vaikuta omistukseen tai yrityksen hallintointiin. Tulevaisuudessa Novgorodin rooli kasvaneen alihankkijana Pietarin elintarvike-, tupakka- ja panimoteollisuudelle.

Luoteis-Venäjän energiaklusteri muodostuu energian raaka-aineiden, kuten öljyn, kaasun ja hiilen tuotannosta sekä sähkön ja lämmön tuottamisesta ja energiateknologian valmistuksesta. Sosialistisessa Leningradissa tuotettiin noin 70 prosenttia Venäjän energiateknologiasta (Dudarev & Suni 2002). Energiasektorilla on Luoteis-Venäjällä hyvä kasvupotentiaali, sillä alueella tai sen lähetyvillä on runsaasti energiantuotannon raaka-aineita. Pietarin voimateollisuutta kasvattaa lisääntyvä vienti.

Luoteis-Venäjän metallinjalostusklusteri perustuu alueen väri- ja rautametalliesiintymiin, niiden jatkojalostukseen sekä alumiinin tuotantoon. Sosialismin kaudella metallia jalostettiin lähinnä kotimaisen koneenrakennuksen tarpeisiin, mutta Neuvostoliiton romahdettua sotateollisuuden murene- misen myötä kadonneet kotimaiset markkinat on täytynyt korvata viennillä. Murmanskin taloudelle metallurgia on tärkein toimiala, mutta sen kehitys heilahtelee rajusti maailmanmarkkinahintojen vaihdellessa (ks. Rautio 2000). Karjalan metallisektori on viime aikoina kasvanut jonkin verran Kostamuksen ja Värtsilän tehtaissa tehtyjen, omistukseenkin vaikuttaneiden hallinnollisten uudistusten jälkeen.

Venäjällä on maailman suurin käyttämätön metsävaranto, joka kiinnostaa kansainvälisiä metsäteollisuuden yrityksiä. Luoteis-Venäjän metsäinfrastruktuuri on Venäjän mittakaavassa varsin kelvollista, joskin koneiden valmistus on jälke- jänyttä. Metsät omistaa Venäjän federaatio, jota edustavat aluehallinnot myöntävät hakkuulupia puunkaato-organisaatioille. Venäjän alueista juuri Luoteis-Venäjällä on eniten kokemusta tämän sektorin viennistä. Metsäsektori, erityisesti paperi- ja selluteollisuus, on Karjalan talouden selkärän- ka (esim. Autio 2002; Eskelinen & Zimine 2003). Karjalan metsäteollisuuden kehitystä ovat jarrutaneet huono konekanta sekä heikko metsäauto- teiden verkosto (Zimine 2003). Metsäsektorin modernisaatiota hidastaa myös työpaikkojen menettä- misen pelko tällä alueen työllistävimmällä sektorilla (esim. Kotilainen 2001). Kuitenkin pitkäl- lä tähtäyksellä kilpailuasema vientimarkkinoil- la heikkenee, mikäli toimialaa ei ripeästi kehite- tä. Puu onkin toistaiseksi suurelta osin viety ulko-

maille jalostamattomana. Metsäsektorilla tapahtui vuoden 2002 alussa lievää laskua, mutta toisaal- ta kaksi paperitehdasta on uudistanut tuotantoaan kohti korkeampaa jalostusastetta. Lisäksi ruotsal- laisilta venäläisomistukseen siirtyneen Segezhan tehtaan hankittua itselleen alueellisen puunkaato- organisaation kontrollin puunhankinnan ongelmat ovat helpottuneet. Periaatteessa puuta riittää kotimaisen teollisuuden käyttöön – itse asiassa osa tasavallan hakkuukiintiöistä jää vuosittain käyttä- mättä. Sosialismin aikana Karjalan tehtaisiin tuo- tiin puuta esimerkiksi Siperiasta (Varis 1993). Puunjalostusteollisuus kasvaa selvästi Leningra- din alueella, jossa on rakenteilla viisi uutta puun- käsittelylaitosta.

Luoteis-Venäjän talouselämän selkäränka muo- dostuu siis palvelujen kasvusta sekä esitelyjen klustereiden pohjalta. Klustereiden ympärille ke- hittyvät erilaisia seurannaiselinkeinoja, joilla puolesta- an on kumulatiivinen vaikutus elintasoon, kulu- tukseen ja tätä kautta uuteen tuotantoon (ks. Duda- rev ym. 2002). Klustereista muodostuu paikallistu- neita osaamiskeskittymiä, joissa tuottajan ja kul- tuttajan välille kehittyvät vahvat suhteet. Esimer- kiksi energiayritys Lenenergo ja Luoteis-Venäjän laivayhtiö ovat tiiviissä vuorovaikutuksessa keske- nään (Dudarev & Suni 2002). Tärkeää klustereissa ovat toimijoiden välinen epävirallinen vuorovai- kutus ja luottamukseen perustuvat suhteet. Tämä traditio on osittain myös sosialismin perintöä (ks. Kosonen 2001, 2002; Dudarev & Suni 2002). Osa klustereista on vahvasti Venäjän oligarkkien käsis- sä. Esimerkiksi Pietarissa oligarkit toimivat näky- västi voimateollisuuden konetuotannossa, pankki- sektorilla, elintarviketeollisuudessa ja koneen- rakennuksessa (Filippov 2003), mikä kuvaa hy- vin heidän taloudellisen toimintansa monipuolis- ta luonnetta. Tämän lisäksi he ovat vahva poliitti- nen vaikuttajaryhmä.

Alueelliset kehityserot kasvavat

Luoteis-Venäjä tuntuu siis vähitellen nousevan ja- loilleen sosialismin romahduksen jälkeen. Kehitys on kuitenkin suhteellista, sillä esimerkiksi Pietarin suurkaupungin bruttokansantuote asukasta kohden on vain kymmenesosa suomalaisesta (Dudarev & Suni 2002). Lisäksi kehitys on alueellisesti eriar- voista (ks. Dmitrieva 1996; Tykkyläinen & Jussi- la 1998; Sutherland ym. 2000; Hönneland & Blak- kisrud 2001; Juurikkala 2002; Zimin & Bradshaw 2002). Luoteis-Venäjän alueita verrattaessa luon- nonvaroiltaan rikas pohjoinen on kärsinyt lamas- ta ja rakennemuutoksesta etelää pahemmin ja hä- viää sille talouden kehityksessä monien mittarei- den perusteella.

Vuonna 2002 teollisuustuotannon kasvu oli Leningradin alueella (35,6 %) ja Pietarissa (31,4 %) nopeinta kaikista Venäjän alueista. Kehitys oli myönteistä myös Kaliningradissa ja Novgorodissa, joissa kasvu oli 7–8 prosenttia luokkaa. Kokonaisuutena federaation Luoteisen talousalueen 16,4 prosenttiin yltänyt tuotannon kasvu olikin huomattavasti koko maan kehitystä (3,7 %) vauhdikkaampaa.

Lannoiteteollisuuden, elintarvikkeiden, puunjalostuksen ja maatalouden kannattelemalla Novgorodin alueella menee kokonaisuutena niin hyvin, että federaation tulonsiirtoja alueelle on rajoitettu paikallisesta vastustuksesta huolimatta. Kaliningradin kasvua vauhdittaa vuonna 1996 hyväksytty erityistalousaluelaki. Se on edistänyt elintarviketeollisuutta ja koneenrakennusta, jota alueella edustavat televisiot, pölynimurit ja autojen kokoonpano. Kasvuluvut ovat kuitenkin rakenne muutoksen vuosina vaihdelleet melko lailla.

Pohjoiset alueet sen sijaan jäivät reippaasti jälkeen sekä koko Luoteisen suurtalousalueen tasosta että Venäjän keskiarvosta vuonna 2002. Karjala sinnitteli 2,2 prosenttia kasvuun, mutta Murmanskin kasvu jäi negatiiviseksi (-3,5 %). Murmanskin ja Karjalan teollisuustuotanto on jatkuvasti epävakaa, sillä nämä alueet nojautuvat metallin ja metsäteollisuuden vientiin ja kärsivät maailmanmarkkinahintojen vaihteluista. Murmanskin läänin talousindikaattorit ovatkin lähes poikkeuksetta alavereisiä. Näyttää siltä, että vuoden 1998 devalvaation antaman muutaman vuoden kasvusykäksen vaikutus alkaa olla hiipunut. Koska teollisuus on Murmanskin alueen tukijalka, sen ongelmat heijastuvat suoraan esimerkiksi kuljetussektoriin, kertaantuvat muille sektoreille ja horjuttavat alueen kehitystä kokonaisvaltaisesti. Uusien yritysten perustaminenkaan ei ole parantanut tilannetta, sillä voitoista maksettavan veron laskusta huolimatta yritysten määrä ja yritysten perustamisen määrä ovat pudonneet Murmanskissa. Karjalan ongelmama puolestaan on vaikeus sovittaa yhteen metsäteollisuuden kipeästi tarvitsema modernisointi ja työpaikkojen säilyttäminen.

Ulko maisten sijoitusten suhteen Pietari on Luoteis-Venäjän ylivoimainen ykkönen ja piti pitkään Venäjällä kakkossijaa heti Moskovan jälkeen. Vuonna 2002 Pietarin saamat investoinnit kuitenkin vähenivät ja kaupunki tippui Venäjän alueiden neljännelle sijalle Moskovan, Omskin ja Sverdlovskin jälkeen. Pietarin sijoituksista suurin osa on lainoja (elintarviketeollisuuteen). Investointeja tekevät Hollanti, Yhdysvallat, Luxemburg ja Sveitsi. Leningradin alueen houkuttelevuutta parantaa alueen investointiohjelma. Luoteis-Venäjälle tehdyistä suorista sijoituksista 35 prosenttia

meni Leningradin alueelle ja 25 prosenttia Pietariin vuonna 2002. Muut neljä aluetta (Novgorod, Kaliningrad, Murmansk ja Karjala) saavat Pietariin ja Leningradiin verrattuna vain muruja ulkomaisista investoinneista.

Leningradin alueen lisäksi erityisiä investointiohjelmia ovat käynnistäneet Novgorod ja Kaliningradin erityistalousalue. Novgorod tarjoaa sijoittajille verolomia, avustaa lisenssien ja toimitilojen hankinnassa ja mainostaa aluetta historiallisen suuruuden ja länsimaisen ideologian avulla (ks. Solanko & Tekoniemi 1999). Kampanja on toiminut ja Novgorod on alkanut saada enemmän sekä kotimaisia että ulkomaisia investointeja. *Ekspert Severo-Zapad* -lehden luokituksen mukaan Novgorod on pieniriskinen alue Venäjän 89 alueen joukossa ("Severo-Zapad-150"... 2002). Novgorodissa ulkomaiset, lähinnä tanskalaiset ja saksalaiset sijoittajat investoivat elintarvikkeisiin, pakkauksiin, logistiikkaan, puunjalostukseen ja kulutuselektroniikkaan. Novgorodin sijoitukset ovat kuitenkin lähinnä muita kuin suoria sijoituksia. Lisäksi Novgorodin suurin yritys, lannoitteita tuottava AKRON on ostanut osuuden kiinalaisesta tuotantolaitoksesta ja saattaa näin ollen siirtää osan tuotantonsaan Kiinaan. Alueen taloudelle tämä olisi kova isku, sillä AKRON vastaa neljänneksestä Novgorodin alueen teollisuustuotannosta.

Kaliningradissa investoidaan kauppaan ja ravitsemuspalveluihin (ks. Kivikari ym. 1998). Suurin osa vieraasta pääomasta tulee Kyprokselta ja Man-saarelta, eli kyseessä on todennäköisesti alun perin venäläinen pääoma. Kaliningradin erityistalousalueasema on houkutelut alueelle elintarvikkeisiin, huonekaluihin sekä autojen ja televisiovastaanottimien kokoonpanoon erikoistuneita yrityksiä, jotka tuovat tavaran tullitta, kehittävät tuotteelle lisäarvoa paikallisesti ja myyvät tuotteen tullitta muualle Venäjälle. Erityisesti saksalaiset, puolalaiset ja liettualaiset ovat hyödyntäneet erityistalousalueen etuja.

Murmanskin alue saa investointeja etenkin Norjasta, Tanskasta ja Saksasta. Suuri osa niistä on kalanjalostukseen kohdistuvia lainoja, ei niinkään omistukseen vaikuttavia suoria investointeja. Kyprokselta, Yhdysvalloista, Saksasta, Suomesta, Virosta ja Belizeistä investoidaan Karjalan tasavallan elintarvikkeisiin ja puunjalostukseen. Myös osa tänne tulevista investoinneista lienee venäläistä (off-shore) pääomaa.

Leningradin, Novgorodin ja Kaliningradin alueille ulkomaisia investointeja houkuttelevat siis osin myös alueiden omat investointiohjelmat, joiden myötä sijoittajat saavat tulli- ja verohelpotuksia sekä hallinnollista apua. Sen sijaan Karjalan investointi-ilmapiiri on ollut suhteellisen huono (ks.

Eskelinen ym. 1997; Hirvensalo & Lausala 2001). Sijoittajat ovat kärsineet alueellisesta byrokratiasta. Ulkomaisten yritysten hallitustyöskentelyä on pyritty kontrolloimaan ja esimerkiksi ulkomaisten työntekijöiden toimintaa alueella on yritetty rajoittaa.

Sosiaalinen kehitys polarisoitunutta

Myös sosiaalisessa kehityksessä pohjoiset alueet jäävät jälkeen etelästä. Käytettävissä olevat tulot ovat kasvaneet Pietarissa, Leningradin alueella ja Kaliningradissa, kun taas karjalaisten ja murmanski-laisten tulot ovat vähentyneet. Alueellisia palkka-eroja aiheuttavat muun muassa erot julkisen sektorin palkoissa ja minimipalkoissa. Julkiset palkat, minimipalkat ja eläkkeet ovat kasvaneet Pietarissa. Kun inflaatiokin on viime vuosina pysynyt jotta-kuinkin hallinnassa, vähittäiskauppa on kasvanut nopeasti. Pietarissa muiden kuin elintarvikkeiden osuus kulutuksesta on elintarvikkeita suurempi. On kuitenkin hyvä muistaa, että myös Pietarin tyypissä Venäjällä hyvin menestyneessä kaupungissa kehitys on polarisoitunutta. Talousongelmista kärsivässä Murmanskissa vastaavasti yli puolet kysynnästä kohdistuu elintarvikkeisiin.

Kaikilla seurantaan kuuluvilla alueilla väestö vähenee. Erityisen vaikea tilanne on Murmanskissa, jossa väkilukua pudottaa paitsi syntyvyyttä suurempi kuolleisuus, myös voimakas muuttotappio. Toisaalta Murmanskin syntyvyys kasvaa lievästi. Pietarin kaupunki on Luoteis-Venäjän ”työvoima-imuri”, sillä puolet alueen työvoimasta työskentelee Pietarissa (Dudarev & Suni 2002). Pietarin työttömyys (3,7 % vuoden 2002 alussa) onkin pienempi kuin sen ympäristössä ja Venäjällä (8,3 %). Pietarin työttömyys on pienentynyt taiseksi vuoden 1998 jälkeen. Myös työvoiman kysyntä on siellä ympäristöä suurempi. Leningradin alueelta käy Pietarissa päivittäin töissä huomattava määrä eri alojen työntekijöitä. Vaikka muuttovirta kulkeekin kaupungin suuntaan, kärsii se itsekin aivovuodosta: Moskova alkoi kiinnostaa Pietarin koulutettuja jo 1990-luvun puolivälissä (Dudarev & Suni 2002). Aivovuotoa paikkaavat josain määrin Pietarin informaatioteknologiasektorin nopea kehitys. Koulutettu työvoima on ollut Pietarin vahvuus, mutta tämä ei 1990-luvulla osoittautunut niin joustavaksi resurssiksi, että kaupunki olisi sen turvin pysynyt esimerkiksi Moskovan kehitystasolla.

Leningradin alueen työttömyys on ollut suhteellisen vakaata, mikä viittaa muun muassa siihen, että yritykset pystyvät parantamaan tulostaan nykyisen työvoiman määrää muuttamatta. Lisäksi työvoimaa irtisanotaan yhä suhteellisen vasten-

tahtoisesti erityisesti valtion omistamissa yrityksissä. Alueen suuri epävirallinen sektori ja runsaat viljelypalstat tukevat perustoimeentuloa ja pitävät osan asukkaista kiinni leivänsyryssä. Erityisen hälyttävää on työttömyyden rakenne, sillä toisen asteen ja korkeakouluasteen koulutetut ovat huominnin työllistettyjä kuin kouluttamattomat. Leningradin alueen oljenkorsi olisi pk-sektorin kasvu, mikä saattaakin pikku hiljaa toteutua muun muassa kotimaisen kysynnän kasvaessa.

Myös alueiden työttömyystilanne noudattaa pohjoinen–etelä-vastakkainasettelua, sillä Karjala ja Murmansk ovat vuosia kärsineet vaikeasta työttömyysongelmasta. Murmanskin tuotannon lasku ja julkisten työllisyysohjelmien leikkaukset kasvattivat työttömyyttä, vaikka koko Venäjän työllisyys parani. Kaliningradin työttömyysaste on kutakuinkin Venäjän keskitasoa ja Pietarin selvästi sen alapuolella. Kehityksen polarisointuminen näkyy myös alueiden budjeteissa. Pietarissa ja Leningradin alueella budjetit olivat vuonna 2002 ylijäämäiset, Karjalassa ja Murmanskissa alijäämäiset. Vuoden 2001 verouudistus vei tuloja alueiden budjeteista federaatiotasolle. Myös yritysten rajusti alentuneet voitot, voittoveroprosentin lasku ja sitä kautta yhteisöveron tuottojen lasku ovat vaikuttaneet pohjoisen budjettien painumiseen miinukselle.

Kaiken kaikkiaan Luoteis-Venäjän alueiden väliset kehityserot ovat suuret ja jatkavat kasvamistaan. Moniongelmainen Murmanskin alue toivookin presidentti Putinin päätöksellä perustetun Luoteisen suuralueen yhteisen kehittämisen helpottavan perifeeristen alueiden tilannetta. Aihetta suuriin odotuksiin ei kuitenkaan ole.

Luoteis-Venäjän alueelliset kytkökset

Sosialismin aikana Luoteis-Venäjän alueet toteuttivat yleisliittolaista työnjakoa sekä Neuvostoliiton sisällä että SEV-yhteistyössä. Esimerkiksi Leningradin alueen kevyt teollisuus oli alistettu Leningradin kaupungissa toimineille tuotantoyhtymille, joiden kautta provinssin tuotantolaitokset saivat tuotantotavoitteensa ja tarvitsemansa raaka-aineet. Sosialismin romahdus ja Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 rikkoi vakiintuneet taloussuhteet ja pakotti Luoteis-Venäjän alueet organisoimaan taloussuhteensa uudelta pohjalta. Tilanne oli katastrofaalinen. Esimerkiksi Novgorodin alueen tuotanto laski 46 prosenttia ennen kuin uudet periaatteet oli omaksuttu. Novgorodissa toimintaansa jatkoivat lähinnä kemian teollisuus ja puuteollisuus.

Uudelleenorganisoinnin suhteet vaikuttivat alueiden suhteisiin sekä Venäjän sisällä että ulkomaille. Kaikista alueista tuli aiempaa avoimempia.

Raaka-aineiden kaupasta riippuvaisille alueille ulkoisista taloussuhteista tuli suoranainen elinehto. Avautuminen on onnistunut suhteellisen hyvin. Esimerkiksi Karjalan tasavallan tuotannosta viettiin vuonna 1989 vain 10 prosenttia, kun kymmenen vuotta myöhemmin viennin osuus oli nousnut 65 prosenttiin. Esimerkiksi poronliha menee lähes täysin paikallisten kuluttajien ohi vientiin, lähinnä Ruotsiin (Didyk 2003). Kalanjalostuksessa tähtäin on Norjassa. Raaka-aineiden viennin ongelmana ovat vientituotteiden alhainen jalostusaste ja etenkin nikkelin maailmanmarkkinahintojen heilahtelu.

Murmanskin suurimmat vientimaat ovat Norja ja Hollanti. Norjaan viedään kalaa ja Hollantiin etenkin värimetalleja ja apatiittia. Suomi on suurin tavarantoimittaja, mutta Suomen osuus Murmanskin ulkomaankaupasta on pudonnut viime vuosina. Suomi on hankkinut vankan jalansijan Karjalan johtavana kauppakumppanina vastaamalla 33 prosentista Karjalan puu-, sellu- ja paperivoittoa viennistä ja 43 prosentista kone- ja laiteviennistä tuonnista.

Leningradin aluetta luonnehtii nopea tuonnin kasvu. Suomi on vahva kumppani Novgorodille, jonka suurimmat vientimaat ovat Suomi, Saksa ja Kiina. Kiinaan viedään etenkin lannoitteita ja voimalaitosteollisuuden koneita ja laitteita (Zimine 2003). Kaliningradin erityistaloussasema on vauhdittanut alueen ulkomaankauppaa. Kaliningrad vie lannoitteita, puutavaraa, sellua, laivoja, veneitä, meripihkaa ja vodkaa ja tuo elintarvikkeita, autonasia, puuta ja puutuotteita, petroolia ja kulutustavaroita.

Luoteis-Venäjän taloudellisesti avoimin alue on Pietarin kaupunki. Lisäksi Pietarin tuotteet ovat pikemminkin jalostettua koneenrakennusta (esim. laivoja) kuin raaka-aineita. Kaupunki tuo elintarvikkeita ja koneita. Tärkeimmät kauppakumppanit ovat Saksa, Suomi, Yhdysvallat ja Hollanti, mutta sosialismin ajalta periytyviä kauppasuhteita on jatkettu myös Kiinaan ja Intiaan.

Luoteis-Venäjän alueiden keskinäiset yhteydet ovat suhteellisen heikot. Tämä johtuu muun muassa yritysten vaikeasta asemasta taloudellisessa murroksessa, vuorovaikutusta vaikeuttavasta byrokratiasta ja Luoteis-Venäjän suurtalousohuetta huonokosta liikenneinfrastruktuurista. Lisäksi Luoteis-Venäjän alueet kilpailevat keskenään vientimarkkinoista. Edellä mainittujen alueiden sisäiset linkit koostuvat kaupasta ja omistuksesta. Esimerkiksi Karjalan tasavallan paperi- ja selluteollisuus ostaa huokeya puuta Arkangelista ja Vologdasta. Tasavallan louhimot myyvät kivensä Moskovaan ja Pietariin, jotka puolestaan tuovat Karjalaan tuontitavarana hankittuja kulutustavaroita.

Kaliningradin alueen tärkein kauppakumppani Venäjällä on Moskova, jonne viedään vodkaa, paperia, elintarvikkeita, huonekaluja ja autoja öljyä, sähköä ja metalleja vastaan. Novgorodista on muodostunut Pietarin tupakka- ja olutteollisuuden alihankkija.

Tuotantolaitosten yksityistäminen 1990-luvun puolivälissä siirsi omistusta sekä Luoteis-Venäjän sisällä että muualle Venäjälle. Esimerkiksi Karjalan tasavallan tuotantolaitoksista Kostamuksen tehtaasta omistaa vologdalainen Severstal. Arkangelilaiset omistavat puunjalostusta ja murmanskilaiset petroskoilaisen kalanjalostuslaitoksen. Pietarilaiset omistavat Karjalassa telakan ja puunjalostusta sekä radiotuotantoa. Luoteis-Venäjän ulkopuolella omistajat ovat Moskovassa (alumiinituotantoa, rakennusyhtiöitä, lihanjalostusta, rautateitä ja pankkeja), Tšeljabinskissä (Värtsilän tehdas), Baškortostanissa (pankkeja) ja Valko-Venäjällä (traktoritehdas). Myös ruotsalaisomistajien taakseen jättämän Segezhan paperitehtaasta omistavat nyt venäläiset sijoittajat.

Nähtäväksi jää, mikä vaikutus presidentti Putinin perustamalla federaation Luoteisella piirillä on Luoteis-Venäjän sisäisiin suhteisiin. Toistaiseksi on ehdotettu Novgorodin ja Pihkovan, Pietarin ja Leningradin alueen sekä Arkangelin ja Nenetsian yhdistämistä.

Luoteis-Venäjän aluetutkimuksen haasteita

Venäjän talous on lievässä kasvussa. Bruttokansantuote kasvoi nelisen prosenttia vuonna 2002. Federaation Luoteisen piirin osuus tästä on kymmenisen prosenttia ja kasvuvauhti Venäjän keskiarvoa kovempi. Keskuskauppakamarin Luoteis-Venäjän yritysten keskuudessa teettämän businessbarometrin perusteella alueen yritysten näkemykset ja odotukset yritysten toiminnasta ja yleisten suhdanteiden kehityksestä ovat olleet myönteisiä. Nykyinen kasvuvauhti ja yleinen optimismi eivät kuitenkaan vielä riitä alueen nostamiseksi jaloilleen, vaan tarvittaisiin huomattavasti lisää investointeja ja monia rakenteellisia muutoksia. Mahdollisuuksia on siis suomalaisillekin yrityksille. Niitä kasvattaa Suomen ja Luoteis-Venäjän teollisuusklustereiden toisiaan täydentävä luonne. Luoteis-Venäjän talouden selkärangan muodostavat samat toimialat kuin Suomenkin, mutta liiketoiminnan sisältö on erilainen Suomen jalostaessa tuotteita maailmanmarkkinoille.

Tässäkin katsauksessa esille tulleiden tietojen perusteella on selvää, että lähialueiden kehitystä ja niiden merkitystä Suomelle tulee tarkastella osana maailmantalouden kehitystä. Kauppa Suomen kanssa on lähialueille tärkeää, mutta etenkin

investoinneissa muut länsimaat ovat olleet Suomea aktiivisempia. Lähivuosina Suomen lähialueiden merkitys kasvaa, sillä Venäjän ulkomaankaupan painopiste siirtyy yhä enemmän Itämerelle ja Luoteis-Venäjälle. Lisäksi Murmanskiin suunnitellaan suurta öljysatamaa.

Lähialueiden potentiaalin hyödyntämisessä tarvitaan jatkossakin vertailukelpoista ja säännöllistä talousseurantaa Luoteis-Venäjän eri tavoin kehittyvistä alueista. Seurannassa on kuitenkin kyse pitkäaikaisesta kehityksen seuraamisesta. Vasta joidenkin vuosien kuluttua voidaan tehdä kestäviä johtopäätöksiä talousseurannan kyvystä hahmottaa lähialueiden talouden kehityksen rakenteellisia muutoksia. On myös ilmeistä, että nykyisen kaltaiset selvitykset jättävät aukkoja tietämyksemme ja käsityksemme alueiden talouden kehityksen taustoista. Talousseurannan rinnalle tarvittaisiin syvempää analyysia esimerkiksi yritysten käyttäytymisen syistä ja seurauksista sekä talouden kehityksen mekanismeista.

KIRJALLISUUS

- Autio, S. (2002). Soviet economic regions and the regional economies of post-Soviet Russia – Forest sector in Karelia. *Teoksessa* Kivinen, M. & K. Pynnöniemi (toim.): *Beyond the garden ring. Dimensions of Russian regionalism*, 205–224. Kikimora, Helsinki.
- Dmitrieva, O. (1996). *Regional development: the USSR and after*. 211 s. UCL Press, London.
- Dudarev, G., H. Hernesniemi & P. Filippov (2002). Emerging clusters of the northern dimension: Competitive analysis of Northwest Russia – A preliminary study. *Elinkeinoelämän tutkimuslaitos B* 192. 174 s.
- Dudarev, G. & P. Suni (2002). St. Petersburg – A Russian gateway to Europe? Mimeo. Saatavissa kirjoittajalta.
- Economic monitoring on NorthWest Russia (2003). Venäjän ja Baltian keskus, Helsingin kauppakorkeakoulu. 15.5.2003. <www.hkkk.fi/ecomon>, syksyllä 2003 myös osoitteessa <www.economicmonitoring.com>
- Eskelinen, H., E. Haapanen & A. Izotov (1997). The emergence of foreign economic activity in Russian Karelia. *University of Joensuu, Publications of Karelian Institute* 119. 55 s.
- Eskelinen, H. & Dmitri Zimine (2003). Karjalan Tasavallan talous – kurimuksesta kehitysuralle? *Idäntutkimus* 10: 2, 3–10.
- Helanterä, A. (1997). Toimintaympäristön muutoksen vaikutus Pietarin kehitykseen. *Idäntutkimus* 4: 3, 28–50.
- Hirvensalo, I. & T. Lausala (2001). Foreign direct investments in the Russian territories of the Barents region. *Helsinki School of Economics and Business Administration, Working Papers W* 285. 88 s.
- Hönneland, G. & H. Blakkisrud (2001; toim.). *Centre-periphery relations in Russia*. 245 s. Ashgate, Aldershot.
- Juurikkala, T. (2002). Russia's Northwest regions in 2001 and the challenges ahead. *Bank of Finland Institute for Economics in Transition, Russian Economy – The Month in Review* 3: 2002, 4.
- Kivikari, U., M. Lindström & K. Liuhto (1998). The external relations of the Kaliningrad Region. *Turku School of Economics and Business Administration, Business Research and Development Centre Institute for East-West Trade C* 2/1998. 84 s.
- Kosonen, R. (2001). Viipurin piiri aloittaa uuden vuosituhannen jälleenrakennuksella. *Statistics Finland, Economic Trends*, 5/2001, 77–81.
- Kosonen, R. (2002). Governance, the local regulation process, and enterprise adaptation in post-socialism: the case of Vyborg. *HSE Publications A* 199. 277 s.
- Kosonen, R. & J. Rautava (2002). Harmaa talous on syvällä venäläisessä yhteiskunnassa. *Idäntutkimus* 9: 1, 7–14.
- Kotilainen, J. (2001). Ylikansallistuminen, ympäristö ja raja: Näkymä luoteisvenäläisestä Svetogorskin metsäteollisuusyhdyskunnasta. *Terra* 113: 4, 231–244.
- Rautio, V. (2000). Petsamo – ”Kaipaukseni maasta” globaalitalouden pyörteisiin. *Terra* 112: 3, 129–140.
- Rejting investitsionnoi privlekatelnosti rossiiskih regionov. 2001–2002 gody (2002). *Ekspert*. Moskova. 17.4.2002. <www.expert.ru/expert/ratings/regions/reg2002/reg1.htm>
- ”Severo-Zapad-150”. Ezhegodnyi rejting krupnejshih promyshlennyh kompanii Severo-Zapadnogo regiona Rossii (2002). *Ekspert Severo-Zapad*. Pietari. 17.4.2003. <www.expert.ru/expert/ratings/regions/reg2002/t03.htm>
- Solanko, L. & M. Tekoniemi (1999). Novgorod ja Pihkova – Esimerkkejä politiikan vaikutuksesta talouskehitykseen. *Idäntutkimus* 5: 4, 62–74.
- Sutherland, D., M. Bradshaw & P. Hanson (2000). Regional dynamics of economic restructuring across Russia. *Teoksessa* Hanson, P. & M. Bradshaw (toim.): *Regional economic change in Russia*, 43–75. Edward Elgar, Cheltenham.
- Sutherland, D., V. Gelman, A. Treyvish & D. Zimine (2000). St. Petersburg and Kostroma. *Teoksessa* Hanson, P. & M. Bradshaw (toim.): *Regional economic change in Russia*, 133–154. Edward Elgar, Cheltenham.
- Tykkyläinen, M. & H. Jussila (1998). Potentials for innovative restructuring of industry in Northwestern Russia. *Fennia* 176: 1, 223–245.
- Varis, E. (1993). *Karjalan Tasavalta tänään*. 50 s. Pohjois-Karjalan lääninhallitus & Joensuun yliopisto, Mekrijärven tutkimuskeskus.
- Zimine, D. A. & M. J. Bradshaw (1999). Regional adaptation to economic crisis in Russia: The case of Novgorod Oblast. *Post-Soviet Geography and Economics* 40: 5, 335–353.
- Zimin, D. & M. Bradshaw (2002). Economic performance, public policies and living standards in Northwest Russia. *Teoksessa* Kivinen, M. & K. Pynnöniemi (toim.): *Beyond the garden ring. Dimensions of Russian regionalism*, 177–204. Kikimora, Helsinki.

HAASTATTELUT

- Didyk, Vladimir (2003). Talousseurantahankkeen tutkija, vastuuaiheena Murmanskin alueen kehityksen analysointi. Sähköpostikeskustelu 17.4.2003.
- Filippov, Pavel (2003). Talousseurantahankkeen tutkija, vastuuaiheena Pietarin kaupungin kehityksen analysointi. Sähköpostikeskustelu 18.4.2003.
- Lisitsyn, Nikita (2003). Talousseurantahankkeen tutkija, vastuuaiheena Leningradin alueen kehityksen analysointi. Sähköpostikeskustelu 21.4.2003.
- Usanov, Artur (2003). Talousseurantahankkeen tutkija, vastuuaiheena Kaliningradin alueen kehityksen analysointi. Sähköpostikeskustelu 18.4.2003.
- Zimine, Dmitri (2003). Talousseurantahankkeen tutkija, vastuuaiheena Karjalan Tasavallan ja Novgorodin alueen kehityksen analysointi. Sähköpostikeskustelu 23.4.2003.